

KÜL TİGİN: GELECEK İÇİN NASİHAT Mİ?

Yazan:
Charles F. Carson ve Hasan Oraltay

Çeviren: Yard. Doç. Dr. Deniz Bozer

ORTA DOĞU TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

Asya - Afrika Araştırmaları Grubu

Yayın No: 19

KÜL TİGİN :

GELECEK İÇİN NASİHAT Mİ?

Yazan:
Charles F. Carson ve Hasan Oraltay

Çeviren: Yard. Doç. Dr. Deniz Bozer

Ortadoğu Teknik Üniversitesi
1985

O.D.T.Ü. Asya-Afrika Araştırmaları Grubu
Yayın No: 19

"Central Asian Survey" dergisinin Cilt 2, No. 2, (Eylül 1983) baskısından çeviridir.

Baskı: O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Basım İşliği
Ankara - 1985

KÜL TİGİN* :

GELECEK İÇİN NASİHAT Mİ?

CHARLES F. CARSON ve HASAN ORALTAY

1982 yılı Kazakistan'ın Rusya'ya "gönüllü" olarak ilhak edişinin 250. yıldönümüdür. Doğal olarak bu olaya Sovyet basınında geniş yer verilmiştir. Ancak, aynı tarihlerde Türk Kağanlıklarının tarihinde özel bir yeri olan Kül Tigin anıtının dikilişinin 1,250. yıldönümü hakkında bir makalenin Kazak gazetesi *Kazak Edebiyatı*'nda (S. 30, 1982) yayınlanması oldukça şaşırtıcıdır.

Kül Tigin anıtı, günümüzde Moğol Halk Cumhuriyeti sınırları içinde yer alan Orhon ırmağı ve Koşa-Tsaydam gölünün yakınında bulunmuştur. Yekpare taştan yapılmış olan âbidenin üç yüzünde Türkçe yazılar yer alırken, dördüncü yüzünde Çince ve Türkçe karışık kayıtlara rastlanmaktadır. Üzerinde bulunan yazılardan anlaşıldığına göre anıt, 1 Ağustos 732 tarihinde, Kül Tigin'in[1] şerefine dikilmiştir. Anıt, Orhon Türkçesi[2] ile yazılmıştır. Bu dil, sekizinci yüzyılın ilk yarısında, özellikle Moğolistan'daki Türkler tarafından kullanılmış eski bir Türk dilidir. Orhon Türkçesi, büyük bir olasılıkla, İkinci Doğu Türkistan Kağanlığının (680-740) resmî diliydi ve aynı yörede yaşamış olan Türklerin eski Türk dilinden geliştirilmişti.[3] Anıt üzerinde İkinci Doğu Türkistan Kağanlığı tarihinin geniş bir şekilde yer almasının yanısıra, yazarın o devir ve bölgede yaşamış Türklere bazı uyarıları da bulunmaktadır. Yazar, Türkler'e Çin entrikaları karşısında nasıl davranmaları gerektiği hususunda nasihatlerde bulunmakta ve onları Çinliler'in "tatlı sözlerine"[4] ve "yumuşacık kumaşlarına" kandıkları takdirde, kendilerini bekleyen sona karşı ikaz etmektedir.[5] Kül Tigin yazıtlarını ilk çözen bilim adamı Vilhelm Thomsen (1842-1929) çalışmalarını *Inscriptions de l'Orkhon déchiffres* (Helsingfors, 1906) başlığı altında yayımlamıştır. Bu eserde eski Türk runik harflerinin ve yazı sisteminin tarihine değinilmekte ve bu harfler ve sistemin bir değerlendirilmesi yapılmaktadır. Ayrıca Runik harfler ve runik

*Tek tırnak işareti içinde verilen kısımlar doğrudan doğruya anıttan alınmıştır.

yazı sistemi ile kaleme alınmış parçalar ve onların çevirileri de bu kitapta yer almaktadır.[6] Kül Tigin yazıtlarında kullanılan alfabe dikey ve eğri çizgilerden oluşan ve sağdan sola yazılan harflerden meydana gelmiştir.[7]

Yukarıda sözü geçen makale, Kül Tigin anıtının 1,250. yıldönümü hakkında Kazak basınında çıkan tek makale değil kuşkusuz. (Bu ve benzeri makalelerin yayınlanmasındaki amacın dikkati Kazakistan'ın Rusya'ya "gönüllü" ilhakının 250. yıldönümü münasebetiyle yapılan şenliklerden, Orta Asya'daki Türk halklarının —özellikle Kazakların— tarihine çekmek olduğu anlaşılmaktadır.) Örneğin, Kazak edebiyat dergisi *Yıldız*'da (S. 6, 1982), bir okuyucu mektubuna cevap olarak, filoloji konusunda doktora yapmış olan Gubaydulla Aydarov'un Kül Tigin anıtı üzerine yazdığı kısa, fakat bilimsel bir makalesi yayınlanmıştır. Aydarov, bu çalışmasında, hem anıtın çeşitli niteliklerine değinmiş, hem de anıttan seçtiği bazı parçalara yer vermiştir. Makalede Kül Tigin'in ölümünün önemle üzerinde durulmuş ve anıttan alınan şu parça yayınlanmıştır: 'Böylece ünlü kumandan Kül Tigin kuzu yılının 17'sinde ölmüş ve dokuzuncu ayın 27'sinde defnedilmiştir. Anıt *meshin*'in* 27'sinde dikilmiştir. Kül Tigin 47 yaşında ölmüştür. İnsanlar taziyelerini bildirmek için pek çok ülkeden gelmişlerdir.' Ayrıca, filoloji alanında doktora çalışmaları yapan E. Jubanov ve B. Abilkasımov'un yazdığı ve *Bilim Yene Engbek*'de (S. 7, 1982) "Taş Yazıtlar Beşiği" adı altında yayınlanan makalede hem eski Türk kitabelerinin, hem de konuyla ilgili incelemeler yapmış ve halen yapmakta olan Kazak bilim adamlarının Türkoloji araştırmaları bakımından önemi tartışılmıştır. Gerek Aydarov'un, gerekse de Jubanov ve Abilkasomov'un makaleleri, Sovyet basınında benzer yıldönümlerini kutlamak için yazılmış makalelerin genel çizgisinden ayrılmazken, *Kazak Edebiyatı*'nda yayınlanan yazıda, yazarın konuya olan yaklaşımı bütünüyle farklıdır. "Zamanın Dar Boğazında Yolculuk - Kül Tigin Anıtının 1,250. Yılı" isimli çalışmasında yazar, hem Kazakların da dahil olduğu Orta Asya Türklerinin bir ırk olarak doğuşu hakkındaki kuramını tanıtmakta, hem de makalenin hiçbir yerinde doğrudan doğruya Slavların adını vermeksizin, Türklerin soyunun Slavların uygarlığından daha eski bir uygarlığa dayandığı ve bu uygarlığın etkisinin de Slavların uygarlığının etkisiyle kıyaslanabilecek bir güçte olduğu sonucunu çıkarmaktadır. Yazar, makalesinde Kül Tigin yazıtının üstündeki yazıları tartışırken, Türk halklarının bugün Sovyetler Birliğindeki durumlarıyla olan benzerliği yansıtan kısımları da büyük ölçüde aktarmıştır.

Makalenin geniş bir bilimsel kaynakçayla yayınlanması, yazarın ilmî çalışmalara dayanarak tezini daha güçlü kılmak arzusundan doğmuştur; zira böylesi bir uygulama gazete makalelerinde görülmemiş bir olay değilse bile, yine de pek enderdir. Bu makale, Kulmat Ömeraliyev imzasıyla yayınlanmıştır. Kazak edebî basınında ilk defa görülen bu imzanın filoloji alanında doktora çalışmaları yapan bir uzmana ait olduğu daha sonra belirlenmiştir.[8]

*Meshin, 12 hayvan yılından meydana gelmiş bir devirdeki bir yılın adıdır.

Ömeraliyev'in makalesi M.Ö. 500 yıllarında Ordos'un[9] güney doğusunda ortaya çıktığı sanılan ve M.Ö. 300 sıralarında Mete Han'ın hükümdarlığı altında en müreffeh devrini yaşamış olan Hun boylarının tarihçesi ile başlamaktadır. Bir araya getirdikleri çeşitli Orta Asya aşiretlerinden ve Çin İmparatorluğundan büyük ölçüde etkilenmiş olan Hun boyları, Kore körfezinin doğusundan başlayıp Aral denizine kadar uzanan topraklara, güneyde de Büyük Kum ile Sarı Irmağa ulaşan çok geniş bir alana yayılmışlardır. Hunların 300 yıla yaklaşan tarihleri, Çin ile sık sık yaptıkları savaşlar ile doludur. Bu durumda bile Hunlar altıncı ve sekizinci yüzyıllarda Türklerin, ve onbirinci yüzyılda da Oğuzların kullandığı 24 boydan oluşan bir yönetim şeklini, hayvancılığı[10] ve kendilerine özgü bir yazı sistemini geliştirebilmişlerdir. Ayrıca, devlet işlerinde yazılı istatistikten faydalanmışlar, çeşitli aritmetik işlemlerini keşfetmişler ve devletler arasında yazılı mektuplaşmayı pekiştirmişlerdir. Bunlar ayrıca 12 burca dayanarak 12 hayvanlı düzenledikleri, her biri 12 yıllık devrelerden oluşan bir takvim meydana getirmişler, zamanı hesaplamak için yeni bir yöntem ortaya atmışlar ve destanlarını yazıya dökmüşlerdir.

Ömeraliyev, Hun boylarının giderek zayıflamasının nedenini Çin ile sıksık yaptıkları harplere bağlamakta ve Çinlilerin Hunların göçebe tabiatlarından, güçsüz ve parçalanmış hallerinden nasıl yararlandıklarını tartışmaktadır. Ömeraliyev'in yazdığına göre Çin, "Hun Kaviminin özgür ve barışçı yaşantısını büyük ölçüde engellemekteydi." Yazar şöyle devam etmektedir: "Çin savaşçıları ve sürekli bir alarm durumu yaratmaya dayalı savaş politikaları, Hun boylarının barış içinde yaşamalarına ve kendi medeniyetlerini kurmalarına imkan vermedi." O dönemdeki durum makalede şöyle anlatılmaktadır:

> *Öncelikle, devir askerî seferler ve acımasızlık devriydi. Bundan başka, uygar Çin'in saldırganlığı ve göçebeleri tutucu bir milliyetçilik anlayışıyla hor görmesi, "barbarlarla" barış içinde normal ilişkiler geliştirmesini engelledi. Çinliler bu bozkır insanlarına ileride esir gibi tarlalarında çalıştırabilecekleri köleler gözüyle bakmaktaydılar. Ayrıca, göçebelerin gelenekleri ve ruhsal durumları ne zengin (uygar) bir milletle ticarî ilişkiler kurmaya, ne de yalnızca barışçı bir komşu olarak yaşamaya uygundu; zengin ve yerleşik bir toplumu, bu toplum kendilerinden daha güçlü olsa bile, uygun bir zamanı geldiğinde yağmalamak göçebelerin adetiydi. Genellikle de göçebeler bu savaşta yenik düşerlerdi. Böylelikle, üç yüzyıldanberi at sırtında yaptığı seferlerle, Çinlilerin Orta Asya ve Yedisu'ya yaptıkları saldırgan akınları durdurmasıyla, ve düşmana zaman zaman boyun eğdirmesiyle tarihe geçen bu millet çok acı bir durumla karşı karşıya kalmıştı Sarı Irmaktan Aral denizine kadar uzanan çok geniş topraklarda, göçebe yaşantısı içinde, kendi tarih ve uygarlıklarını yaratmaya başlamış olan Hun boylarının varlığında yaşayan bir tarihin akışı uygar Çin tarafından bir süre için durdurulmuş oldu.*

Sonuç olarak, Ömeraliyev birinci yüzyılın sonunda Hunların dağıldıklarını yazmaktadır. Tek başlarına bir güç oluşturma emelinde olan bir kısım Hunlar Orta Asya'ya gittiler; diğer bir kısmı da Ordos'da kalarak beşinci yüzyıla kadar bir ölçüde hüküm sürdüler. Daha sonra bunların bazıları Tabgaçlarla[11] karıştılar; diğerleri başka halklarla birleşerek, Ömeraliyev'in yazdığına göre, "yeni bir millet oluşturdular." Bir üçüncü grup ise Altay dağlarında kaldılar ve daha sonraki yıllarda 400 sene süreyle Cücenlerin idaresine girdiler. Ömeraliyev makalesinde şöyle devam etmektedir:

> *Hunların egemenliği altında yaşamış olan bazı göçebe kavimler bile tarihe geçerken, Hun soyundan gelenler 400 yıl kadar isimsiz yaşadılar. Hun boylarının çökmesiyle, onları gücüyle ayakta tutan bir millet de yok olmuştur. Tabii ki, insanların kendileri değildi yok olan; ancak onların tüm birikimleri ve 400 yıllık bir tarih silindi gitti.*

Altay dağlarına yerleşmiş olan grup giderek savaşçı tabiatlarını yitirdiler, hızlı atlara ilgi duymaz oldular, yerleşik ve sakin bir hayat tarzını benimsediler. Ömeraliyev'in yazdığına göre "çiftçilik ve zanaatkârlık ile geçinen bir millet haline dönüştüler. Cücen Hanına vergi yerine, çıkardıkları demirden verdiler ve Han'ın demir kalcılığını yapan zanaatkârlar olarak yaşamlarını sürdürdüler."

Ömeraliyev'in, "yitip gitmekten kendi kendini koruma kanunu" olarak isimlendirdiği dürtünün etkisiyle, 535-552 yılları arasında bu insanlar yeniden atlarına bindiler. Makale şöyle devam etmektedir:

> *Bağımsızlık ve eşitliklerini elde edebilmek için kabile başkanları Bumin ve İstemi'nin liderliğinde kendilerini yıllardır sömürmekte olan Cücenlere baş kaldırdılar. Böylece, bu demir kalcıları Cücenlere, senelerdir kendilerini istismar eden haydutlara, karşı sefer başlatmış oldular. 552'de Cüceni bozguna uğratıp, kendilerini bağımsız bir millet olarak ilan ettiler.*[12] *Daha sonra Suy Hanedanı ile diplomatik ilişkiler geliştirdiler. Başkanlarına El Kağan (Milletin Kağanı) lâkabını verdiler. Böylece Türk devleti doğmuş oldu.*

Ömeraliyev, daha sonra bu bölgedeki Türklerin[13] belli başlı özelliklerinden ve gerçekleştirdikleri önemli işlerden bahseder. Bu insanların en belli başlı özellikleri maden işçiliğindeki hünerleri, gerçekleştirdikleri en büyük iş ise geliştirdikleri orijinal yazı sistemiydi. Bilhassa yerleşmiş oldukları bölgede bol bulunan ve silah yapımında kullandıkları demir, altın, gümüş, kalay, bakır gibi madenleri saf hale getirmek için yeni yöntemler geliştirdiler. Ömeraliyev'in yazdığına göre "bu büyük demir kalcıları maden cevherini saf hale getirip, ısıtırlardı. Sonra karbon dioksit ilâve ederek beyaz çelik olarak bilinen, içi oyulmuş madeni çıkarırlardı. Eski Türklerin beyaz çelik adını verdikleri bu maden, bugün bile yüksek fırınlarda gerçekleştirilmiş olan yumuşatma yön-

temi yüzünden çok kaliteli olarak değerlendirilmektedir." Ömeraliyev şöyle devam etmektedir:

> *Türkler demirin eşitliği satın alan bir maden olduğunu çok önce keşfetmişlerdir. Bir milletin kaderinin elmas bir kılıcın kenarında durduğu bir devirde Türkler ilk iş olarak silah yapımına öncelik vermişlerdir. Beyaz çelik olarak isimlendirdikleri maddeden ucu hafifçe yukarı kıvrık, uzun süvari kılıçları, iki tarafı da keskin ağır kılıçlar, insanı boyuna ikiye biçen kalın mızraklar, uçları çelikle kaplı, ıslık çalarak giden oklar, demir zırhlar, borular ve içleri kadife kaplı, uzun kenarları boynu örten miğferler yaptılar. Ayrıca, atlarını yeniden eğitip, onların çok hızlı koşmalarını sağladılar. Böylelikle, evvelce yerleşik ve sakin bir hayat süren bu insanlar, mavi demir ile donattıkları atlarına yeniden bindiler.*

Ömeraliyev, Türklerin 400 yıl süreyle boyun eğmelerinden sonra nasıl, "özellikle kendi bağımsızlıkları için atlarına bindiklerini" ve, tekrar savaşçı bir millet haline geldiklerini anlatmaktadır. Otuz yıl gibi bir süre içinde Türkler yeniden güneyde Sarı Irmak ve Şantun yaylasına kadar, batıda da Amu Derya ve Aral denizine kadar yayılarak yolları üstündeki kabileleri egemenlikleri altına aldılar. Böylelikle, "kendi özlerine aşık bu insanlar, kendileri için büyük bir devlet kurdular... ve uçsuz bucaksız Türkistan bozkırlarının doğusunun yegâne sahibi oldular."

Belki Türk halklarının uzun tarihlerinin devamlılığını vurgulamak ve onların Hun soyundan geldikleri gerçeğinin altını çizmek için Ömeraliyev şöyle yazmaktadır: "Hunların soyundan gelenler böylelikle Hunların başlattıkları işe 700 yıllık bir aradan sonra devam ettiler. Giderek göçebe hayat tarzlarının yerini alan savaşçı tabiatlarına yeniden büründüler ve harb eden bir millet oldular."

İlk Türklerin maden işçiliğinden sonraki en büyük başarıları Ömeraliyev'e göre beşinci ve altıncı yüzyıllarda geliştirdikleri runik yazı sistemiydi.[14] Bu yazı sistemi ile kendi yazılı edebiyatlarını meydana getiren Türkler "görkemli bir yazılı uygarlık hazinesi" yaratmışlardı. Altıncı ve sekizinci yüzyıllar arasında yaşamış Türk hanlıklarının tarihi, onların soyundan gelenlerin sekizinci yüzyıldaki kahramanlıkları ve askerî seferleri hep bu yazı sistemiyle kaleme alınmıştı. "Böylece," Ömeraliyev'e göre, "sekizinci yüzyılda yaşamış olan Türkler bu yazı sistemini bulan atalarına da olan borçlarını ödemiş oluyorlardı."

Kül Tigin anıtı İkinci Doğu Türkistan Kağanlığının hakkında yazılmış tarihî bir eserdir. Ömeraliyev'in yazdığına göre, "büyük fikir adamı, politik görüşleri uğruna mücadele eden bir kimse, ve devrinin en önde gelen tarihçilerinden biri olan" anıtın yazarı Yuluğ Tekin'in amacı, Türk hanlıklarının nasıl

ve hangi dönemde oluştuğunu, büyük hanların ve kağanlığı kuran kahramanların yaşam öykülerini, oğullarının hayat hikâyelerini ve "ülkelerini korumak" için yaptıkları savaşları dile getirmekti.

Yuluğ Tekin, aynı zamanda Çinlilerle olan ilişkiler[15] konusuna da değinmiş ve Ömeraliyev'e göre "bozkırın bu basit ve kolayca aldanan insanlarını Çinli liderlerin kurnaz politikalarına karşı korumayı" amaç edinmişti. Yuluğ Tekin "milletin bölünmezliğine zarar veren, düşmanca davranışlar içine giren tahtın vârislerini ve devletin ileri gelenlerini şiddetle eleştirmekte ve birlik beraberlik öğütlemekteydi." Ömeraliyev, anıtın yazarının "bütün bunları gelecek nesillere 'bir vasiyetname' (ülke için talimatlar) olsun diye yazıp bıraktığını ve o dönemdeki Türk halklarının halini görüp[16] gelecek için endişe duyduğunu" vurgulamaktadır.

Ömeraliyev'in aşağıda Kül Tigin anıtından aktardığı parça, Sovyetler Birliği'ndaki Türk halklarının bugünkü durumlarını ima ettiği şeklinde yorumlanabilir: 'Türk soyluları ve Türk halkı, kulak verin! Başka milletleri nasıl egemenliğiniz altına alacağınızı burada anlattım; inançsız olduğunuz takdirde ise nasıl yok olacağınızı da burada anlattım.

Ömeraliyev, Kül Tigin anıtını, milliyetçiliğin doğuşu ve ilk Türkler arasındaki milliyetçilik anlayışının gelişmesi şeklinde yorumlamaktadır: "Kısacası bu tarihî ve edebî anıt, eski Türklerin nasıl kendilerinin, milliyetlerinin ve çevrelerinin bilincine vardıklarını, tarihî ve politik olayları nasıl değerlendirdiklerini, bu değerlendirmeleri nasıl muhakeme ettiklerini, milli şuuru nasıl telâkki ettiklerini, ve nasıl geleceğe dönük gözlemler yaptıklarını, milletçe nasıl beraber soluk aldıklarını ve o dönemin halini dile getirmektedir."

Ömeraliyev sonra Kül Tigin anıtının kapsamı dışında kalan, daha önceki yıllara ait, yazıya dökülmemiş Türk tarihinden ve destanlarından, kahramanlıkların nasıl ağızdan ağıza, bir nesilden ötekine aktarıldığından bahsetmekte ve bunu "bir milletin kendi arasında konuştuğu tarih" olarak nitelendirmektedir. Buna bağlı olarak Ömeraliyev şöyle devam etmektedir: "Özellikle *Kül Tigin*'de adı geçen Türkler, Hun Kavimine kadar gelen gerçek tarih hakkında pek bir şey bilmiyorlardı. Ancak, çok eski zamanlardan kendilerine destanlar halinde ulaşan bazı gerçeklerin bilincindeydiler."

Kazak okuyucularına tarihin devamlılığı duygusunu tattırabilmek ve hakkında hiçbir yazılı kayıt bulunmayan dönemlere ışık tutabilmek gayretiyle, Ömeraliyev *Kül Tigin*'de adı geçen Türklerin Hun boylarıyla başlayan tarihleri hakkında bir fikir sahibi olmamalarını çeşitli nedenlere bağlamaktadır. Öncelikle, ikinci yüzyıldan altıncı yüzyıla kadar süren dört yüzyıllık esâret, *Kül Tigin*'deki Türkleri daha önceki tarihlerinden ayırmıştır. İkinci olarak, sekizinci asırda yaşayan Türkler arasında güç kazanmış olan Hanedan'ın kökü ancak al-

tıncı asıra kadar gitmekteydi. Ayrıca, Ömeraliyev'in yazdığına göre "Altıncı yüzyıldaki Türkler farklı bir kabile teşkilâtına sahip, yeni bir milletken sırtlarını tarihe değil, eski mitlere dayamışlardı." Marksist-Leninist açıdan yapılan tarihî değerlendirmelere uygun olarak, Ömeraliyev Kül Tigin anıtının yazarını ve o dönemde yaşamış olan Türkleri, kendilerini altıncı asır Türklerine özgü olan mitolojiden sıyırmada gösterdikleri nesnellikten dolayı övmektedir. Bu konuyla ilgili olarak Ömeraliyev şöyle devam etmektedir:

> *Kül Tigin'in yazarı sekizinci asırda yaşamış olan Türklerin tarihini mitolojiye dayandırmadı; hikâyesine altıncı yüzyıldan, yani bu Türklerin tarihî bir varlık gösterir hale geldikleri zamandan başlamakla yetindi. Kül Tigin'de Bumin Han'ın güç kazanıp, Türk Kavimini kurmasıyla başlayan 200 yıllık bir dönem anlatılmaktadır. Türklerin kendilerini mitolojiye ve mecaza dayalı düşünce yapısından arındırıp, aydınlık, kesin bir tarihî görüş açısı geliştirmeleri ve gerçeği tanıyabilmeleri ilerlemenin ta kendisidir. Bu ilerlemeyi Kül Tigin'in yazarında da görüyoruz. Onun amacı tarihi inceleyip, muhtazam bir biçimde düzenlemek değildir. İnsanların hafızalarında efsanevî kişilik kazanmış, gerçek hanlardan ancak iki veya üç kere bahsetmektedir: Bumin ve İstemi Hanlar, 'Türkleri teşkilâtlandırıp, başa geçtiler,' 'kendilerini dört bir yandan çepeçevre sarmış olan düşmanın üzerine birkaç sefer yaptılar, düşmana önlerinde diz çöktürttüler,' 'doğuda Kadırhan dağlarından batıda Demirkapı'ya kadar olan bölgeye Göktürkleri serbestçe yerleştirdiler,' 'çok bilge kimselerdi, devletin ileri gelenleri de tecrübeli ve cesurdu, millet namusluydu.' Ayrıca, Kül Tigin'de devleti yönetmiş olan böyle hanların dünyadan göçüp gittikleri de anlatılmaktadır.*

Kül Tigin anıtının yazarı olan Yuluğ Tekin, Ömeraliyev'in yazdığına göre, 553 ve 630 yılları arasındaki dönemden, yani daha sonraki hanların başa geçtikleri devirden pek az bahsetmektedir. Bu devir hakkında Yuluğ Tekin şöyle demektedir: 'O dönemde küçük erkek kardeş ve oğul han oldular; ancak küçük erkek kardeş ne ağabeyine, ne de büyük bir önder olan babasına benzemekteydi. Böylece, ülke tecrübesiz ve arif olmayan bir liderin yönetimine girdi. Devletin ileri gelenleri de bilgelikten uzak kimselerdi... soylular ve halk ise doğru yoldan ayrılıp, Çinlilerin aldatmak gayesiyle kendilerine verdikleri hediyelere ilgi göstermeye başlayınca, onları birbirlerine düşürme amacını güden hileli bir politikanın kurbanı oldular. Kardeşler birbirlerine düşman kesilmiş ve intikam alma peşine düşmüşlerdi.'

Daha sonra ise Yuluğ Tekin, Ömeraliyev'in deyimiyle, "Suy ve Han Hanedanlarının kurnaz politikaları" ile "basit bozkır insanlarının saf tabiatlarını, hediye ve rütbeye düşkün olanların kolayca aldanabilirliğini ve kendilerinin bile kan-

dırılmasına göz yuman önderleri" karşılaştırmaktadır. Çinlilerin nasıl bir politika güttüklerini örneklemek için Ömeraliyev anıttan aldığı şu parçayı aktarmaktadır:

> *Onlar [Çinliler] [bize] çok miktarda altın, gümüş, şarap ve ipek verirler; Çinlilerin sözleri tatlı, hediyeleri ise pahalıdır. [Bizi] tatlı sözler ve pahalı hediyelerle aldatırlar. [Çinliler] söylenildiğine göre uzakta yaşayan milletlerin kendilerine yakınlaşmasını sağlar, sonra da onları zehirlerler.*

Ömeraliyev'e göre Çinlilerin "bu kurnazca hazırlanmış tuzağına düşen" Türkler hakkında ise Yuluğ Tekin şunları yazmaktadır: 'Siz Türk milleti, onların tatlı sözlerine ve pahalı armağanlarına kanıp, çoğunuz canınızdan oldunuz...' Anıtın yazarı, Türkleri şöyle uyarmaktadır: 'Eğer uzağa yerleşirseniz [Çinliler] size değersiz armağanlar yollarlar; eğer yakına yerleşirseniz [Çinliler] size kıymetli hediyeler verirler.' Yuluğ Tekin, 'akıllı olmayanlar o sözlere aldanıp, [Çinlilere] yaklaştı ve pek çok kişi öldü' diye devam etmektedir.

Anıtın yazarı böylelikle bazı Türklerin Ordos'a gittiğini ve orada bozguna uğradıklarını, diğerlerinin ise Çinlilerin politikasına kanıp, onlara boyun eğmek zorunda kaldıklarını anlatmaktadır.

630 yılında Doğu Türkistan Kağanı olan Hieli Kağan, Suylar tarafından yenilgiye uğratılınca, Kağanlık da çöktü. Türkler Çinlilere esir düştüler ve Hindi Çini'ne yerleşip, ziraat ve dokumacılıkla uğraşmaya başladılar. Bu yenilgiyi takip eden 49 yıl boyunca Türkler, Suy hanedanının ziraat ve dokuma işlerini yapan köleler olarak yaşamlarını sürdürdüler.

Yuluğ Tekin, kendilerini böylesine tatsız bir durumda bulan Türkleri şöyle anlatmaktadır: 'Türk soyluları [Türkçe] isimlerini bırakıp, Çinli isimler aldılar, Çinlilere boyun eğdiler, soylu doğmuş olan oğulları birer köle, güzel kızları ise odalık oldular... Çin imparatoruna teslim olup, elli yıl ona hizmet ettiler: Çin imparatoru için doğuda Buğulu Han ile çarpıştılar, batıda Demirkapı önlerine kadar geldiler, pek çok ülke fethedip, oralarda Çin İmparatorunun sözünün geçmesini sağladılar.' Yuluğ Tekin, burada, 'bir ulus olan insanları dağıtan,' 'bir kağana sahip olanların kağanını öldüren,' milleti ve ayrıca 'Çinlilere boyun eğen' soyluları suçlamaktadır.

Ömeraliyev, daha sonra anıtta bahsedilen bir ayaklanmaya değinmektedir. Türkler, 679 yılında Çinlilere baş kaldırmalarına rağmen, bu ayaklanma hemen bastırılmıştır. Ömeraliyev'in vurguladığına göre Yuluğ Tekin bu ayaklanmayı 'halkın ayaklanması' olarak değerlendirmekte ve şöyle yazmaktadır: 'Bu durumda bütün halk tabakası şöyle demiştir: biz ülkesi olan bir ulustuk; nerede bizim ülkemiz şimdi! Biz bu fetihleri kimin için yapmaktayız?... ve [aralarında] böyle

konuştukça Çin İmparatoruna karşı yeniden düşmanca duygular geliştirmeye başladılar.'

Ömeraliyev'in doğrudan doğruya anıttan aktardığı bu parçanın da Türk halklarının Sovyet Rusya'daki bugünkü durumlarıyla benzerlik gösterdiği düşünülebilir.

Ömeraliyev'e göre, Yuluğ Tekin ayaklanmanın yenilgiyle sonuçlanmasını insanlar arasında birlik olmamasına ve 'dizginleri elinde tutacak' güçlü bir liderin yokluğuna bağlamaktaydı. Anıtın yazarı şöyle devam etmektedir: ' [Çinlilere] düşman kesildiler ve teşkilâtlanamadıklarından, güçlerini toplayıp yayılamadıklarından yenildiler ve bir kere daha [Çinlilere] boyun eğdiler.' Ömeraliyev anıtta soyluların da şiddetle suçlandığını belirtmektedir: "Kendilerini Çinlilere uşaklık yapmaktan kurtaramadılar ve özgürlüğün önderleri olamadılar." Ayrıca Ömeraliyev anıttan şu sözleri aktarmaktadır: 'Türk soyluları konuyu derinlemesine düşünmediler; Çinlilere bu kadar hizmet ettikleri için de üzgün değillerdi.' Ömeraliyev'in yazdığına göre, Yuluğ Tekin onları "uşaklık ve kölelikten utanç duymamakla" suçlamaktadır.

Ömeraliyev'in makalesinde belirttiğine göre "Türklerin bağımsızlık için yaptıkları ayaklanma" Çin'deki Orta Krallığa[17] ait tarihî metinlerde "isyan" olarak geçmekte ve "isyancıların" 680'de Heişan dağlarında yenilgiye uğradıklarından bahsedilmektedir. "Ayrıca söylenildiğine göre, Türkler Çin boyunduruğu altındayken, başlarında olan Nishufu Han kendi tebaası tarafından öldürülmüş, kafası kesilip getirilmiş ve Türkler gene zaptedilmişlerdir."[18]

Bu olayla Yuluğ Tekin, esâretle geçen 500 yıllık bir tarihi noktalamaktadır. Ancak, 681'de Kutluğ İlteriş Kağan önderliğinde Türkler yeniden ayaklanmışlardır. Bu ayaklanma ile ilgili olarak Ömeraliyev, Kül Tigin anıtından şu sözleri aktarmaktadır: 'Ama Türk tanrısı ve Türk kutsal toprağı ve oradaki su şöyle yaptılar: Türk halkının yok olmaması ve onların yeniden [bağımsız] bir millet olabilmeleri için, [Türk tanrısı ve kutsal ruhları] babam İlteriş Kağanı diriltti-ler.' Ömeraliyev'in yazdığına göre "halkın birleşerek yoluna koydukları özgürlük isyanı böyle başladı."

Yuluğ Tekin, Ömeraliyev'in "özgürlük için Türk halkı tarafından gerçekleştirilen" isyan dediği bu isyanın tarihini ve Türk Kaviminin yeniden nasıl kurulduğunu etraflıca anlatmaktadır. Anıtın yazarının belirttiğine göre, İlteriş Kağan '17 adamıyla' yollara düşüp, Türk boyları arasında gezinmiş ve onları isyana çağırmış. Bunu duyan insanlar bir araya gelmişler ve kısa zamanda İlteriş Kağan'ın etrafında '70' kişi toplanmış. İlteriş, bu 70 adamla doğuya ve batıya gitmiş ve '700 adamı toplandığında devletini ve kağanlarını yitirmiş, birer köle ve uşak haline gelmiş, Türk âdetlerini unutmuş olan bu insanları yeniden teşkilâtlandırmıştır; ayrıca, gelenekleri [benim] atalarımın benimsediği şekilde yeniden

düzenlemiştir.' Yuluğ Tekin. atalarının Türk boylarını bir arada tutabilmek için uyguladıkları yöntemlerin doğrultusunda İlteriş Kağan'ın ve onun oğulları Bilge Kağan ve Kül Tigin'in aldıkları siyasî önlemlere değinmektedir. Bundan başka, Ömeraliyev'e göre "kendilerini millet yapan temeli korumak için" düşmanlarla yaptıkları savaşlar anlatılmaktadır. Anıtın yazarı, ayrıca Dokuz Oğuz, On Ok, Türgeş ve Kırgız soyluları arasındaki iç savaşlardan da bahsetmektedir. Bütün bu olaylar otuz beş yıllık bir tarih içinde meydana gelmiştir.

Ömeraliyev, daha sonra Kül Tigin anıtının ana temalarına değinerek bir inceleme yapmaktadır. Anıt, Küçük Kül Tigin ve Büyük Kül Tigin olmak üzere iki kısımdan oluşmuştur. Ömeraliyev bu kısımları şöyle anlatmaktadır:

> *Büyük Kül Tigin Türk Kaviminin tarihini anlatan ana parçadır; Küçük Kül Tigin ise bu tarihe bir giriş mahiyetindedir. Bu giriş kısmında daha çok Göktürk'ler anlatılmaktadır. Küçük Kül Tigin'de tarihten ibret alınacak kısımlar derlenmiş ve özetlenmiştir. Buna karşılık büyük Kül Tigin'in gelecek için bir nasihat, bir milletin itikadı (halk için talimatlar) olduğu söylenebilir.*

Ömeraliyev kısmen ima mahiyetinde olabilecek bir parçayı daha anıttan olduğu gibi nakletmektedir. Ömeraliyev'e göre "üzerinde düşünülmesi gereken sözler" niteliğinde olan bu parça, ithafların yanı sıra azarlamalar, ayıplamalar ile doludur ve ayrıca gelecek için nasihatler diyebileceğimiz kısımlar da içermektedir:

> *Ey Türk soyluları ve halkı, sözlerime kulak verin! [Bu eserde] nasıl birleşip [diğer] halkları egemenliğiniz altına alabileceğinizi anlattım. Burada yanıldığınız ve ölüme yaklaştığınız zamanları da anlattım. [Size] söyleyecek neyim varsa hepsini anıt taşına kaydettim. [Bu yazıları] görün ve [onlardan] ders alın. Ey halk ve soylular, siz tahtı şiddetle arzulayan asiller, hata yapmaya ve yolunuzu kaybetmeye mi meyledeceksiniz! ...[Bundan sonra bütün] On Okların tebaası ve soyundan gelenler hakkındaki sözler kafamda [kayıtlıdır]. Görün ve öğrenin! Bu anıt taşın yapılmasını emrettim. Bu yer ve toprak buna lâyıktır. Anıt taşın bu değerli yerde dikilmesini emrettim ve [size] anlattıklarımı yazdırdım. Bunu görün ve öğrenin!*

Ömeraliyev, Büyük Kül Tigin'i veya diğer bir deyişle "halk için talimatları" kendi içinde üçe ayırmaktadır: 550-716 yılları arasındaki dönemin tarihi, 700-716 yılları arasında Kül Tigin'in önderliğinde içte ve dışta yapılan seferleri anlatan dönemin tarihi ve Kül Tigin öldükten sonra hakkında yazılan yazının yer aldığı kısım.

Bunlardan ilki, 550-716 yılları arasındaki dönemin tarihini anlatan kısım dört ana konu üzerinde durmaktadır: i) Türk Kağanlığının kurulması, ii) son

Türk soyluları arasındaki uyuşmazlıklar, Bumin Kağan'ın gücü ve yabancıların egemenliği altına nasıl girdikleri, iii) İlteriş Kağan'ın Türk boylarını yeniden nasıl ayaklandırdığı, iv) İlteriş ve Kapağan Kağanlar ve oğulları Bilge Kağan ve Kül Tigin'in içte ve dışta gerçekleştirdikleri seferler.

İkinci kısım, ('Kahraman Kül Tigin hakkındaki sözler'), birinci kısım gibi hem 717 yılındaki olaylarla sona ermekte (Bilge Kağan'ın tahta çıkması), hem de aynı sözler, 've Kül Tigin öldü' ile bitmektedir. Tarih, Kül Tigin'in 731 yılında öldüğünü yazar. Bu hesaba göre anıtta on beş yıllık bir dönem hakkında hiçbir bilginin yer almadığı görülmektedir.

Kül Tigin'in ölümünden sonra hakkında yazılan 'veda sözleri (ağıtlar)' ile kimin hangi memleketten Kül Tigin'in cenazesine geldiğini, Kül Tigin'in nasıl bir devirde yaşadığını, kaç yaşında öldüğünü ve anıt taşın dikildiği tarihi içeren bu yazı da üç kısımdan meydana gelmiştir.

Ömeraliyev, Kül Tigin'i saygıdeğer, güçlü bir lider ve devrinin gerçek hissiyatını temsil eden bir kimse olarak tanımlamaktadır. Ayrıca, makalede şu nokta vurgulanmaktadır: "Kül Tigin, zamanının sosyal ve politik konularıyla ilgili verdiği mücadelelerle tanınır. Kül Tigin'in görüşleri yaşadığı devrin sosyal görüşleri doğrultusundadır: Kül Tigin, bir taraftan geçip giden ve bir taraftan mevcut olan şartları değerlendirirken, Türk Halk Kağanlığının ortak çıkarlarını ve gereksinmelerini dikkate almıştır. Dolayısıyla, *Kül Tigin*'in yazarı tarafından dile getirilen düşünce ve görüşler, onun kendi devrinin sosyal düşünce ve görüşleridir."

Ömeraliyev makalesini sona erdirirken, birkaç noktaya daha değinir. Öncelikle, Kül Tigin anıtının yazarı, Türk Kaviminin yedinci yüzyılın ortalarında Çin İmparatorluğu tarafından fethedilişinin tarihini anlatmakta, bu insanların yabancıların egemenliği altına girişlerini dile getirmekte ve Ömeraliyev'in deyişiyle "Türk halklarının Çinlilere karşı verdikleri özgürlük mücadelesinin tarihinden" bahsetmektedir. Ömeraliyev şöyle devam eder: "Aynı zamanda, Yuluğ Tekin'in görüşleri Türk halkının da görüşleriydi." İkinci olarak, Kül Tigin anıtının yazarı, Kağanların Türk Kavimini güçlendirmek ve merkezden yönetilen tâli bir devletler grubu kurmak için gösterdikleri çabayı, Türk soyluları arasındaki çekişmeleri, ve Çin Kağanına yaptıkları ifşaatları anlatmaktadır. Ömeraliyev'e göre anıtın yazarı " 'Türk toprağı ve suyunu' eksiksiz bir arada tutmak, Türk Kağanlığının birliğini sağlamak ve muhalefeti bastırmak için haklı olarak prensler ve soyluların dizginlerini sıkı sıkı tutmak fikrini desteklemektedir." Yuluğ Tekin, Türk soylularının ihanetinin ispatı olarak Ömeraliyev'in "Türk soylularının aralarının açılmasına neden olan iç isyan" diye tanımladığı ayaklanmayı ve Çinlilerin bu ayaklanmayı Türk Kaviminin aleyhinde kullanmalarını göstermektedir. Üçüncü olarak, Ömeraliyev'in yazdığına göre "Kül Tigin'in ana itici gücü Türk halkından, Türk toprağından ve Türk suyundan gelmektedir," ve "Türk 'toprağı ve suyunun'

çabaları ve etkinlikleri çok büyüktür." Ömeraliyev, dördüncü olarak anıtın yazarını "Suy Hanedanının bozkırın insanlarını kıymetli hediyeler ve boş sözlerle kandırıp, birbirlerine düşürme politikasını gözler önüne seren, zamanın önde gelen fikir adamı" olarak tanıtmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak Yuluğ Tekin şöyle yazmaktadır: '[Bize] bolca altın, gümüş, şarap ve ipek veren Çinlilerin sözleri tatlı, armağanları değerlidir. Bu insanlar [Çinlilerin] tatlı sözleri ve pahalı hediyeleri ile uzakta yaşayan insanları kandırıp, kendilerine yakınlaşmalarını sağlar, sonra da onları kötü niyetleriyle zehirlerler.' Beşinci olarak, Yuluğ Tekin, Türk Kaviminin idarî alanına giren toprakların doğuda Hingan dağlarından,* batıda Aral denizine, güneyde Sarı Irmaktan Ordos yazlık otlaklarına kadar uzandığını anlatmakta ve Türk ordusunun merkezi idareyi güçlendirmek için kahramanca yaptığı çalışmalardan gururla bahsetmektedir. Ancak, anıtın yazarı 'Kutsal Türk toprağı ve suyu' —İmparatorluğun eski merkezi— olarak gördüğü kısmı yabancı halklarla çevrili ve daha büyük olan bölgeden ayırmaktadır. Bu merkez Orhon nehiri, Ötüken dağları, Altay dağları, Cungarya, Alaata etekleri ve ili ırmağı havzasından meydana gelmektedir. Yuluğ Tekin, Türk halkını bu 'kutsal toprak ve suyun' olduğu bölgeye yerleşmeleri ve başka hiç bir yere kıpırdamamaları yolunda uyarmaktadır. Ömeraliyev, burada Yuluğ Tekin'in "Türk Kaviminin parçalanmasına, halkın topraklarını terk edip, uzağa, özellikle Sarı Irmak ve Ordos yönüne kaçmasına karşı olduğunu" vurgulamaktadır. Ayrıca, Ömeraliyev bu konuyla ilgili ve günümüzdeki koşullarla da benzerlik gösteren bir kısmı anıttan aktarmaktadır: 'Yerlerinizden ayrılmayın, eğer oralara giderseniz, ey Türk halkı, yok olursunuz! Eğer Ötüken bölgesinde kalır ve oradan kervanlar yollarsanız, büyük bir dünyaya sahip olacak ve hiçbir talihsizlikle karşılaşmayacaksınız. Eğer Ötüken bölgesinde kalırsanız, sonsuz beraberliğiniz yıkılmayacaktır.'

Bütün bunlardan açıkca anlaşılacağı gibi der Ömeraliyev:

> *Kül Tigin'de adı geçen Türkler beraberliklerini ve millî birliklerini korumak için bir yol bulmaya büyük özen göstermişlerdir. Bu insanların gelecek için yalnızca umutları değil, endişeleri de vardı ve Çin İmparatorluğunun giderek büyüyen bir tehlike arz ettiğinin bilincindeydiler. Bundan da onların yalnızca hayalî olmayan ve mitden uzak, tarihî gerçekler etrafında bir ilim irfan yaratmaktan başka, o devrin çeşitli durumlarının, uluslararası düzeydeki tarihî sorunların ve günlük problemlerin arkasında bulunan ve onların farkında olmak zorunda oldukları politik akıl ve tüm bunları bir bütün olarak değerlendirebildikleri belirgindir.*

Ömeraliyev'in yazdığına göre Kül Tigin anıtı,

*Çevirmenin notu: Kadırgan dağları.

eski Türklerin 'kutsal toprak ve suyunun' ve idarî bölgesinin âdeta kelimelerle çizilmiş bir haritasıdır... Türk halkının altıncı ve sekizinci asırlar arasındaki tarihî ve politik durumunu, . . . 'Türk kutsal toprak ve suyundan' oluşan anavatanı. Çin İmparatorluğunun aldatıcı ve dalaverecı politikasını gösteren ölümsüz bir eserdir. Kül Tigin ayrıca bütün bunları uluslararası bir düzeyde sergileyerek günümüze uydurmakta ve bağlamaktadır.

Ömeraliyev'in eski Türkler ve Hun boyları arasındaki ilişkiyi ele alışına gelince, o, makalesinin başında şu görüşü vurgulamaktadır: "Kül Tigin anıtında adı geçen Türk halkları, bilimsel çalışmalarda Hun boyları olarak anılan insanların soyundan gelmektedir." Ancak, Ömeraliyev'in daha sonraki satırlarından anlaşılacağı üzere Hunların soyları ve bağlı oldukları dil grubu bakımından durumları pek açık değildir: "Bunların etnik bağları halen çözülememiştir. Pek çok araştırmacı onları proto-Türk olarak kabul eder. Hunların çok güçlü oldukları devirlerde bir çok kavimi egemenlikleri altına alıp, kendi bünyelerine dahil ettikleri gerçeği de unutulmamalıdır. Dolayısıyla, "Hun" sözcüğü etnik olmaktan çok, politik bir anlam taşımaktadır."[19] Bazı bilim adamları, Hunları Moğollarla[20] beraber sınıflandırma eğilimindeyken, Pelliot ve Ömeraliyev gibi diğerleri, onların Türk olduğu ve *Kül Tigin* Türklerinin ataları oldukları görüşündedirler.

Ömeraliyev'in, Hunların gerçekten *Kül Tigin*'de adı geçen Türklerin ve dolayısıyla Orta Asya Türklerinin çoğunun ve bugünkü Kazakların ataları olduklarında ısrar etmesinin nedeni, onun okuyucularına Türk Halklarının, Kazakları da dahil ederek, sadeleştirilmiş bir şekilde tarihini vermek istemesi ve Türklerin uzun geçmişlerinde bir devamlılık olduğunu gösterme arzusundan kaynaklanmaktaydı. Kazak tarihî eserlerinde İsenlerin[21] ve Hanlıların eski Türklerle ve özellikle daha sonraları Kazaklarla etnolojik bağları olduğu görüşünün yaygın olmasına karşılık, Ömeraliyev, aynı bölgede ve aynı zamanda tarih meydanına giren bu iki kavime makalesinde hiç yer vermemektedir. Ömeraliyev'in yine tarihi bu şekilde sadeleştirerek vermesinin nedeni, yalnızca Kazaklar için değil, diğer Türk halkları için de soylarının kaynaklarını kesin bir biçimde belirtmek ve içinde kendilerini bulabilecekleri, tarihte belirli bir zamana Kazak okuyucularını intibak ettirme arzusu olabilir. Hun, İsen ve Hanlı ilişkileri ile ilgili olarak ünlü Kazak bilim adamı G. Musabayev dikkati şu noktaya çekmektedir: "Kazakistan'da çok eskiden yaşamış olan İsen, Hanlı ve Hun kavimlerinin dilleri günümüz Kazakçasının temellerini oluşturmaktadır."[22] Ayrıca, Kazak soyunun temeli *Kazak-Sovyet Ansiklopedisi*'nin yazdığına göre, "çok eskiden o yörede yaşamış olan Sakalardan sonra özellikle Hunlar, İsenler ve Hanlılardan oluşmaktadır."[23]

Ömeraliyev'in Kül Tigin anıtında adı geçen iki ayaklanmayı —eski Türkilerin Çin egemenliğindeyken gerçekleştirdikleri iki isyan— vurgulamasının sebebi,

belki Türklerin uzun tarihleri boyunca bağımsız ve kendini kabul ettirmeyi gaye edinmiş olmalarının önemini göstermek içindir. Ömeraliyev, Çinlilerle işbirliği yaparak Türk halkının birliğini bozan hain soyluları bastırmak için Türk hanlarının aldıkları önlemleri onaylamaktadır.

Kazak halkının eskilere giden köklerini ve uzun tarihini anlatan başka makaleler de yakın zamanda Kazak basınında çıkmıştır. Örneğin, Aksoley Seydimbekov'un yazdığı *Kungir-kungir kumbezder (Gürleyen Kubbeler)* (Alma-Ata, 1981) hakkında *Leninshil Jas*'da (Eylül 8, 1982) çıkan yazıda Seydimbekov'un kitabından şu kısım aktarılmaktadır: "Ortaçağın tarihî sahnesinde Kazaklar olarak anılan insanlar güzel bir günde gökten düşmediler; kendilerinden evvelki sosyal ve politik doğum sancılarının oluşturduğu uzun bir tarih sonucu ortaya çıktılar. Bu yüzden, göçebelerin bıraktıkları mirası yalnızca Kazaklarla sınırlarsak ve bu mirası ona göre değerlendirirsek, uzak geçmişteki yüzlerce yılı gözardı etmiş oluruz." Sovyet okul kitaplarında Kazak tarihinin işleniş biçiminin bir eleştirisi olarak ve Kazak soyunun köklerinin ne kadar uzaklara gittiğini vurgulamak için aynı yazıda Kazak şair Kadir Murzaliyev'in dizelerine yer verilmiştir:

> *Bizim tarihimiz kalın bir tarih*
> *Oysa okul kitaplarımız çok ince.*

Ömeraliyev, makalesinde Türk halklarının tarihinin sürekliliğini ortaya koymak için özel bir gayret göstermiştir. Onun bu gayreti Kül Tigin anıtında yer almayan devirlerin tarihini titizlikle ele almasında açıkça görülmektedir. Ömeraliyev, çok karmaşık olan ve farklılıklar gösteren Türk ve Kazak halklarının tarihini konuyla ilgili tarihî eserlerde yansıtıldığı şekilde değil de, okuyucularının kolaylıkla anlayabilmeleri için sadeleştirerek vermeye çalışmaktadır. Örneğin, *Kazak-Sovyet Ansiklopedisi* şöyle yazmaktadır: "Kazak halkının birleşerek bir bütün haline gelmesine kadar olan etnolojik tarih çok karmaşıktır (Cilt 6, s. 219). *İstoriya Kazakhskoi SSR* (Cilt 1, s. 442)'de şu parça yer almaktadır:

> *Çok büyük olan arazide [bugünkü Kazakistan] ileride Kazak halkının bir ırk olarak doğduğu kaynakları, birleşik siyasal bir yapısı olan kavimlerin Orta Asya, Sibirya, Urallar ve Doğu Avrupa halkları ile eski çağlarda ve Ortaçağda ticarî, ekonomik, politik ve kültürel ilişkilerini belirleyecek olan etnolojik hareketler meydana geldi.*

Aynı eserin ikinci cildinde aşağıdaki kısım yer almaktadır:

> *Kazak milliyetçiliğinin doğuşunun kaynakları çok eskilere gitmektedir. Kazak milliyetçiliğinin temelinde yerli kavimler ve Kazakistan'ın geniş topraklarında eski çağlardan beri yaşayan kavimlerin birleşmesi yatmaktadır... Pek çok kişi bu insanların Sanskritçe-Farsça karışımı bir*

dil kullandıklarına inanırken, başkaları da onları Türkçe konuşan kavimler grubuna sokmaktadır.

Ömeraliyev'in makalesinde aynı zamanda Türk halkını ve özellikle Kazakları yazarın sergilediği uzun tarihten kaynaklanan gerçek bir millî benliğe kavuşturmak ve Türk halklarının aslında etnolojik köklerini belirli bir kaynağa dayandırabileceklerini okuyucularına ispat etmek çabasındadır. Ancak, muhtemelen kendisi de bir Kazak olan Ömeraliyev, makalesinin hiçbir yerinde "Kazak" sözcüğünü kullanmamaktadır. Ama insan yine de onun pek çok Orta Asya Türk Halkının paylaştığı ortak mirasa Kazakları da dahil ettiğini düşünebilir.

Ömeraliyev'in yazısını kaleme almaktaki amacı, Daniel C. Matuszewski'nin "Sovyet Geleceğinde Türk geçmişi"[24] isimli makalesinde üzerinde durduğu noktalarla benzerlik göstermektedir Matuszewski şöyle yazmaktadır: "Sovyetler Birliğinde yakın zamandaki Türk edebiyatının büyük bir kısmı Sovyet döneminin ilk yıllarındaki siyasal değişmeler dolayısıyla unutulmuş veya bastırılmış olan azametli ve başarılarla dolu geçmişi diriltmek çabasından başka birşey değildir." Matuszewski, bu çabalarda kullanılan taktikleri imalı, dolambaçlı, mecazî ve sembolik sözler olarak sıralamaktadır. Ömeraliyev'in Kül Tigin anıtından aktardığı sözler, bu bakımdan ilginçtir. Çünkü anıttan seçtiği ve uzun uzun aktardığı kısımlar Orta Asya Türk halklarının veya Kazakların şimdiki durumlarıyla büyük benzerlikler gösteren parçalardır. Örneğin, Türklerin özgürlüklerini kaybetmekten dolayı duydukları büyük üzüntüyü ve savaşlarda yabancı bir komutana hizmet etmelerinin pişmanlığını dile getiren parça ile, Yuluğ Tekin'in Türk halklarını anavatanları olan Ötüken dağlarını bıraktıklarında bekleyen kader hakkındaki uyarısını tekrarladığı parça bunlar arasındadır. Eğer Ömeraliyev'in bu parçaları seçmiş olması yalnızca tesadüfe dayanmıyorsa ve *Kül Tigin*'de adı geçen Türklerin şartlarını bugünkü Orta Asya Türk halklarının ve Kazakların durumlarına bağlamaya çalışıyorsa, o zaman Ömeraliyev'in anıttan aktardığı parçaların bugünkü Türk halklarına günümüz Sovyet rejiminin politikasına karşı davranışlarını ayarlamak konusunda bir öğüt mahiyetinde olduğu ve "gelecek için bir nasihat" içerdiği anlamı çıkarılabilir. Ancak, önemli olan gerçek Ömeraliyev'in makalesinde "Türk geçmişini kısım kısım çıkarıp toparlamış olması ve büyük bir kültür mirasını ortaya koyup, korumuş olmasıdır."[25]

NOTLAR

1. Tekin, Talat, *A Grammar of Orkhon Turkic* (Bloomington: Indiana University Press, 1968), s. 10.
2. Bu bölgenin eski Türk dilini ifade etmek için başka sözcükler de kullanılmıştır. Örneğin, bu dili Radloff "Alttürkisch" (Eski Türkçe), W. Bang ise Türkler anıtın pek çok yerinde "Göktürkler" olarak anıldığı için "Kök-Türkisch" (Göktürkçe) olarak isimlendirmişlerdir (Tekin, a.g.e., ss. 8-9).

3. Tekin, a.g.e., s. 7.
4. Tek tırnak içine alınan kısımlar doğrudan Kül Tigin anıtından aktarılmıştır.
5. Tekin, Talat, *A Grammar of Orkhon Turkic,* s. 10.
6. Tekin, a.g.e., s. 14.
7. Tekin, a.g.e., s. 21.
8. Bkz. filoloji biliminde doktora öğrencileri olan Mekemtas Mirzahmetov ve Kulmat Ömeraliyev'in kaleme aldığı "Manevî bir Hazinenin Kaynakları," *Kazak Edebiyatı,* Aralık 24, 1982.
9. Ordos bozkırları günümüz İç Moğolistan'ında yer alan ve Gobi Çölünün hemen güney batısında bulunan Sarı Irmağın çizdiği büyük yayın kenarından geçen bölgenin adıdır.
10. Örneğin, 300,000 askere yetecek kadar çok hızlı atları vardı.
11. Tabgaç (Toba)—o zaman kuzey Çin'de çok güçlü olan ve Türk soyundan bir kavim. Grousset, René, *The Empire of the Steppes* (Brunswick: Rutgers University Press, 1970), ss. 58, 60-62.
12. Burada Ömeraliyev Türkleri nitelemek için kullandığı Kazakça "halk" sözcüğünden yola çıkmakta ve "millet" kelimesini belki de Türklerin bir ulus olarak ortaya çıkmalarını belirlemek için ilk defa kullanmaktadır.
13. Çoğunlukta Gök (Mavi) Türkler olarak anılmaktadır (Yukarı bkz.). "Mavi" sıfatı, Türk Kağanlarının ve daha sonra da Cengiz Kağanlığının büyük hanlarının kendilerini temsilcileri, yer yüzündeki elçileri ilan ettikleri Gök Tanrısından alınmıştır.
14. Daha sonraları Orhon Türkçesi adını almıştır (Yukarı bkz.).
15. Anıtın yazarı, "Tabgaç" (Yukarı bkz.) sözcüğünü bu anlamda kullanmaktadır. Ancak, anıtın dikilmesine kadar geçen süre içinde bu kelime "Çinli" ile eş anlamda kullanılmaya başlanmıştır. Tabgaçlar Çin bünyesi içinde erimiş, yok olup gitmişlerdir. Grousset, René, *The Empire of the Steppes,* ss. 60-66.
16. Ömeraliyev'in bu sözleri şöyle de çevrilebilir: ". . . ve o Türk halklarının bugünkü durumunu görebilmiş ve gelecekteki tehlikeyi sezinlemiştir." (Bu farklı çevirinin sebebi Ömeraliyev'in kullandığı Kazakça "bugünkü" sözcüğünün "bugünün" anlamına da gelebilmesidir.)
17. Bichyrin, N. Ya., *Sobraniye svyedyenii o narodah, obitashih srednyuyu Asiyu v drevniye vremyena,* Cilt I (Moskova-Leningrad, 1950), s. 265.
18. Bichyrin, a.g.e.
19. *İstoriya Kazakhskoi SSR,* Cilt I (Alma-Ata: Akademiya Nauk Kazakhskoi SSR, 1979), s. 285.
20. Örneğin, Shiratori, "Sur l'origine des Hiong-non," *Journal Asiatique,* Cilt I, S. 9 (1923), s. 71.
21. İsenler—eski bir Türk kavimi. "Kazak halkının birleşmesinde temel teşkil etmiş olan kavimlerden biri." *Kazak-Sovyet Ansiklopedisi,* Cilt II, s. 401.
22. a.g.e., Cilt 8, s. 217.
23. a.g.e., Cilt 6, s. 219.
24. *Problems of Communism,* Temmuz-Ağustos, 1982.
25. a.g.e.

150-TL